

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

БЛИЗНЮК АНДРІЙ СЕРГІЙОВИЧ

ПРИТЧОВО-АЛЕГОРИЧНИЙ НАПРЯМ В ЕПІЧНІЙ ДРАМІ.

ПОЕТИКА. ЖАНРИ.

Ю.ОІ.06. — Теорія літератури

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Київ — 1995

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі зарубіжної літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім.І.Я.Франка.

Наукові керівники : — доктор філологічних наук

О.С.Чирков;

— кандидат філологічних наук

Л.С.Монастирський.

Офіційні опоненти : — доктор філологічних наук

О.В.Шпильова;

— кандидат філологічних наук

О.В.Червінська.

Провідна установа : Луцький державний університет

/кафедра теорії літератури/.

Захист відбудеться "___" _____ 1995 р. о

_____ год. на засіданні спеціалізованої ради Д.01.24.02.

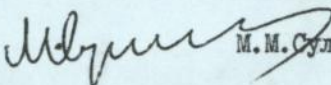
при Інституті літератури ім.Т.Г.Шевченка /252001, Київ,

вул. Грушевського, 4/.

З дисертації можна ознайомитись у бібліотеці Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України.

Автореферат розіслано "___" _____ 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої
Ради

М.М.Сулима

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ. Проблеми епічної драми вже давно стали об'єктом не лише історико-літературних¹, але й теоретико-літературних досліджень². В сучасній теорії літератури відведено багато місця та приділено уваги розробці питання генези теорії й практики епічної драми³, її жанрової різноманітності⁴, своєрідності її поетики⁵.

І. Андреев Л.Г. Маски Мишеля де Гельдерода // Гельдерод М. Театр.- М.: Искусство, 1983.- С.653 - 694; Белинский В.Г. Разделение поэзии на роды и виды // Белинский В.Г. Собр.соч.: В 9 т.- М.: Худ.л-ра, 1978.- Т.3.- С.294 - 352; Богданов А.Н. На рубеже эпоса и драмы.- Челябинск, 1984.- 72 с.; Затонский Д.В. Театр Фриша и Дюрренматта // Затонский Д.В. Зеркала искусств.- М.: Сов.писатель, 1975.- С.141 - 179; Поляков М.Я. В мире идей и образов. Историческая поэтика и теория жанров.- М.: Сов.писатель, 1983.- 480 с.; Фрадкин И.М. Бертольт Брехт. Путь и метод.- М.: Наука, 1965.- 374 с.; Фролов В. Судьбы жанров драматургии. Анализ драматических жанров в России XIX века.- М.: Сов.писатель, 1957.- 334 с.; Kwerens G. Aristotelische und Brechtsche Dramatik: Versuch einer ästhetischer Wertung.- Rudolfstadt, 1959; Brecht B. Über die Verwendung von Prinzipien // Brecht B. Schriften zum Theater.- Bd.3.- S.120 - 141.

2. Аникст А.А. Теория драмы от Аристотеля до Лессинга.- М.: Наука, 1967.- 456 с.; Аникст А.А. Теория драмы от Гегеля до Маркса.- М.: Наука, 1983.- 288 с.; Білецький О.І. Древнегреческая трагедия // Білецький О.І. Зібрання праць: У 5 т.- К.: Наукова думка, 1966.- Т.5.- С.94 - 128; Білецький О.І. "Прометей" Есхіла і його потомки в світовій літературі // Там же.- С.129 - 180; Вельфлін Г. Основные понятия истории искусств.- М.-Л.: ГИХЛ, 1930.- 184 с.; Водков А.Р. Міро-епізм у драматургії соціалістичного реалізму маяковсько-брехтівського напрямку // Іноземна філологія.- 1964.- Вип.14.- С.236 - 309; Головчинер В.Е. К истории вопроса об эпическом в драме // Художественное творчество и литературный процесс.- Томск, 1985.- Вип.7.- С.40 - 51; Кургинян М.С. "Эпическая драма" и новые формы повествования в романе // Проблемы художественной формы социалистического реализма: В 2 т.- М.: Наука, 1971.- Т.2.- С.236 - 309; Чирков А.С. Эпическая драма /проб-

Проте, незважаючи на таку широку й поглиблену увагу до проблем епічної драматургії, на всі безперечні досягнення вітчизняного і зарубіжного літературознавства в осмисленні її своєрідності, на терені теоретичних пошуків досі залишається відкритим питання типології напрямів епічної драми. Адже, і це загальновідомо, досвід епічної драматургії не вичерпується художньою спадщиною Б.Брехта.

То випереджаючи брехтівські новації, то водночас із ним відкриваючи нові шляхи створення неарістотелівського театру, драматурги не лише прагнули до здійснення тих самих художніх та суспільно-політичних завдань, що й Б.Брехт, але й ішли часто близьки-

леми теорії і поетики/. - К.: Вища школа, 1988.- 160 с.; Gleiser R. Zur Interpretation des modernen Dramas. Brecht-Dürrenmatt-Frisch.- Frankfurt am Main-Berlin-Bonn, 1968; Klotz V. Geschlossene und offene Form in Drama.- München, 1960; Rülicke-Weiler K. Die Dramaturgie Brechts.- Berlin, 1968.

3. Плаушевська О.В. Антігона непримиренна // Іноземна філологія.- 1970.- Вип.21.- С.168 - 170; Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики.- М.: Сов. писатель, 1986.- С.137 - 149;

Чирков А.С. Эпическая драма /проблемы теории и поэтики/. - К.: Вища школа, 1988.- 160 с.

4. Грибчук І.С. Чужий сюжет як художній засіб відчуження в п'єсах Б.Брехта // Іноземна філологія.- 1969.- Вип.18.- С.106 - III; Волков А.Р. Переробка як особливий вид міждраматургної взаємодії // Радянське літературознавство.- 1984.- №6.- С.13 - 24; Mittenzwei W. Brecht von der "Massnahme" zu "Leben des Galilei".- Berlin, 1962.

5. Карягин А. Драма как эстетическая проблема.- М.: Наука, 1971.- 224 с.; Цилевич Л.М. Сюжетность как литературоведческая категория // Сюжет и художественная система.- Даугавпилс, 1983.- С.3-10; Чирков А.С. Эпическая драма.- 160 с.; Wekwert M. Schriften. Arbeit mit Brecht.- Berlin, 1975; Brecht B. Kurse Beschreibung einer Technik der Schauspielkunst, der einen V-Effekt hervorbringt // Brecht B. Schriften zum Theater.- Bd.7.- S.177 - 178.

ме, де в чому навіть подібними шляхами. Руйнуючи сценічну ілюзію, використовуючи для цього транспаранти, сонги, маски та інші засоби, Б. Брехт, Е. Піскатор, Л. Піранделло, С. Беккет заперечували театр вживання і творили кожен свій, але близький за стилістикою, який використовував епічну основу.

В пошуках модернізації драми вони часто йшли паралельним курсом, хоча, безперечно, своїм світоглядом Б. Брехт, Е. Йонеско, С. Беккет, Т. С. Еліот відрізняються один від одного. Проте мав рацію Д. Затонський, стверджуючи, що основні моменти брехтівського ефекту очуження – і відверто умовні сюжети, і скупі, схематичні декорації, і акторська техніка – "нерідко властиві п'єсам Ежена Йонеско, Семюеля Беккета"⁶, що "епічною" є майже кожна річ Фріша і Дюрренматта, оскільки вони часто, як і Б. Брехт, використовують метод провокації в стосунках з публікою; що представників сучасного модерністського театру, як свого часу й Брехта, хвилюють одні й ті ж шляхи художнього вирішення сучасних їм проблем. Будучи близькими в постановці тих чи інших проблем, використовуючи ті ж самі принципи художнього перетворення життя, Е. Йонеско і Б. Брехт, як особистості, мали, і це цілком природно, різні політичні, філософські та ін. переконання, а тому їх твори – різні за пафосом.

Звичайно, драма парадоксу[†] і епічна драма мали і мають специфічні особливості. Але цілком очевидним є те, що ці два штучно протиставлені напрями, які виникли як реакція на заштампованість

6. Затонский Д. В. Театр Фриша и Дюрренматта. – С. 173.

[†] У передмові до збірки "Театр парадокса" /М.: Искусство, 1991/ І. Дюшен, слідом за Е. Йонеско, пропонує використовувати термін "театр парадоксу". На думку дисертанта, така номінація набагато точніше й повніше відповідає естетиці театру, який традиційно визначають як "театр абсурду". І тому в дисертації використовується термін "театр парадоксу".

не лише традиційної драматургії вживання і перевтілення, але й соціалістичного реалізму, були паралельними у розширенні умовної природи драматичного роду.

Дисертація базується на положенні, висунутому О.Чирковим⁷ і розвинутим В.Головчинер⁸, що епічна драма є продуктом тривалого художнього розвитку і стає самостійним літературним явищем, окремим від інших, лише в ХХ ст. завдяки особливостям літературного розвитку і передусім процесу міжродової дифузії і неосинкретизму в цілому. Ця драма представлена не лише творами Б.Брехта, але й Е.Йонеско, С.Шварца, Ф.Дюрренматта та інших, які раніше традиційно розглядались у вітчизняному й зарубіжному літературознавстві як такі, що протистоять епічній драмі.

Сьогодні літературознавство впритул підійшло до проблеми типології напрямів в епічній драмі. Перші кроки в цьому зробила німецька дослідниця творчості Б.Брехта К.Рілік-Вайлер, виділивши два напрями в епічній драмі – епічну драму шекспірівського типу і епічну драму Б.Брехта⁹. Драматургію театру парадоксу вона відносила до арістотелівської драми, що, на думку дисертанта, є досить спірним і навряд чи може сприйматися як абсолют.

Інший дослідник Р.Гайслер¹⁰ розглядав нововведення модерністської драми поряд з творчістю Б.Брехта і визначав таку форму епічної драми, як "відкриту" форму драми. Під цим дослідник розумів такий драматичний твір, який відступає від традиційних

7. Чирков А.С. Эпическая драма.- 160 с.; Драма // УЛЕ.- К., 1990.- Т.2.- С.105.

8. Головчинер В.Е. Эпический театр Евгения Шварца.- Томск, 1992.- 184 с.

9. Rilke-Weller K. Die Dramaturgie Brechts.- S.72.

10. Gleiser R. Zur Interpretation des modernen Dramas.- S.16.

принципів драми, висунутих ще Арістотелем. Ця позиція близька і Ф.Клотцу¹¹.

Такий же термін використовували й інші дослідники, але з певними доповненнями: Г.Вельфлін і О.Вальцер — "атеактонічна драма"¹², Д.Затонський — "деілюзіоністська драма"¹³, про "вільну драму" писав Л.Андрєєв¹⁴.

Поза сумнівом, поняття "відкрита", "вільна" або епічна драма дуже відносні, оскільки в них вкладається різний зміст. У терміні "епічна драма" зафіксований родово жанровий аспект, а термін "відкрита" швидше відзначений намаганням протиставити "закритій", тобто арістотелівській, "відкрити" — неарістотелівську форму драми. Але ці терміни дуже близькі, бо позначають майже одне й те ж — неарістотелівську драму.

Іншого погляду на виділення і найменування напрямів в епічній драмі дотримується А.Волков, який виділив маяковсько-брехтівський напрям¹⁵. В його основі, на думку дослідника, лежить тяжіння драматургів до алегоризації буття, алжзорності в зображенні конкретних реалій життя, яскрава публіцистичність і чітка світоглядна позиція автора.

Виділення з загального потоку епічної драматургії цього напрямку впритул підводить дослідників до необхідності визначити ставлення до тих драматургів, які використовували і притчово-але-

11. Klotz V. Geschlossene und offene Form in Drama. — S.60.

12. Вельфлін Г. Основные понятия истории искусств. — С. 145 — 146;

Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики. — С. 137—

149; Фралкин И.М. Бертольт Брехт. Путь и метод. — С.310 — 311.

13. Затонский Д.В. Театр Фриша и Дюрренматта. — С. 170 — 172.

14. Андреев Л.Г. Маски Мишеля де Гельдерода. — С.655.

15. Волков А.Р. Ліро-епізм у драматургії соціалістичного реалізму маяковсько-брехтівського напрямку. — С. 146.

горичну, і алюзорно-універсальну, і позачасову, позаісторичну основу для того, щоб створювати як соціально-орієнтовані драми, так і універсальні за своїм загальнолюдським звучанням. Більше того, певна частина епічних драматургів, навіть створюючи соціально-ангажовані драми, в межах цих творів також намагалися піднятися і піднімалися до вирішення питань, які їх хвилювали, на загальнолюдському, позаісторичному рівні /Б.Брехт "Кавказьке крейдяне коло"/.

Ось чому як продовження пошуку в цьому напрямку можна розглядати спробу О.Чиркова встановити типологію епічної драми. В дослідженні "Епічна драма. Проблеми теорії. Поетика" він говорить про наявність маяковсько-брехтівського, шварцівського та народно-епічного напрямів¹⁶.

Дисертант пропонує свій шлях визначення напрямів в епічній драмі: драматичні твори, а не автори об'єднуються у напрям завдяки наявності певної стильової домінанти в ньому. І в напрямі, який розглядається в дисертації і який О.Чирков назвав "шварцівським", домінанта може бути визначена як притчова або ж алегорична. Тому й сам напрям дисертант називає притчово-алегоричним.

До нього може бути віднесена драматургія, в якій:

- дійсність відтворюється в алегоричних образах і формах;
- основна увага приділяється не стільки конкретним, історичним чи соціальним подіям, скільки внутрішньому світу героїв, які виражають цей історичний і соціальний континуум, але завжди й обов'язково у формах позачасових, позасоціальних, позакласових;
- провідним художньо-стильовим прийомом є парадокс;
- дійсність міфологізується, історичний контекст алегоризується;

¹⁶ Чирков А.С. Эпическая драма. Проблемы Теории. Поэтика: Дис... доктора филол. наук. - Житомир, 1988. - С.32, 327. - Машинопись.

- основне навантаження для розуміння авторського пафосу лежить на алегоричному підтексті.

В дисертаційному дослідженні вперше докладно аналізується своєрідність притчово-алегоричного напрямку, його поезика, різноманітність жанрової системи.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ зумовлена, по-перше, тим, що в ньому вперше розглядається притчово-алегоричний напрям як художньо-історичне явище. По-друге, настав час від розгляду епічної драми як цілісності перейти до докладного, позаідеологічного за своєю суттю вивчення окремих її напрямів. І, нарешті, на часі теоретичне осмислення жанрової системи притчово-алегоричного напрямку та його поезики.

ОБ'ЄКТ І МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ. "Епічна драма - явище динамічне, таке, що еволюціонує, розімкнуте для нових художніх знахідок як у жанрах, так і в поезиці!"¹⁷. Метою дисертації є аналіз вперше визначеного й одного з важливих напрямів в епічній драмі - притчово-алегоричного.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **ЗАВДАНЬ**:

- визначити основні елементи поезики цього напрямку;
- з'ясувати своєрідність використання тропів у поезиці;
- проаналізувати способи створення підтексту й особливості його розуміння;
- вивчити літературні процеси, які лежать в основі творення жанрової системи притчово-алегоричного напрямку;
- охарактеризувати різноманітність його жанрів.

¹⁷. Чирков А.С. Епическая драма /проблемы теории и поэтика/. - С. 145.

Матеріалом дослідження є світова драматургія ХХ ст. - Л. Ан-
дреев, М. Булгаков, Муїн Есію, С. Ваннус, В. Винниченко, М. де Гельде-
род, Ф. Дюрренматт, Є. Зам'ятін, Е. Йонеско, О. Казанцев, Дж. П. Кларк, Кобо
Абе, О. Коломієць, І. Кочерга, М. Куліш, Ю. Олеша, А. Туран Офлазоглу, У
Хань, Л. Філатов, Є. Шварц, Ю. Едліс та інші.

Відбір авторів для цього дослідження визначався передусім
художньою цінністю їх драматичних творів, спільністю принципів
перетворення реального світу й поезики, яка лежить в основі цього
перетворення.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА І МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ. Теоретичною осно-
вою дисертаційного дослідження є основні положення порівняльно-
історичної і формальної шкіл літературознавства, а також праці
вітчизняних і зарубіжних дослідників драматургії Г. Вельфліна,
А. Волкова, Р. Гайслера, В. Головчинер, І. Дюшена, Д. Затонського, Ф. Клот-
ца, К. Рюліке-Вайлер, І. Фрадкіна, О. Чиркова та інших.

НАУКОВА НОВИЗНА. В дослідженні вперше виділено як типологіч-
но важливий напрям епічної драми - притчово-алегоричний, визначе-
но стильову домінанту його - притчу й алегорію, що дало змогу по-
єднати в одне літературне ціле твори різних драматургів.

Уперше докладно розглянуто поезику притчово-алегоричного
напрямку: вказано на специфічну роль тропів, на своєрідність вико-
ристання елементів казки, старозаповітних і новозаповітних ле-
генд, міфологічних ремінісценцій, відзначено роль парадоксу і під-
тексту у драматичних творах.

В дослідженні також уперше докладно проаналізовано жанрову
систему напрямку, вказано на жанри всієї епічної драми в цілому й
ті, які властиві лише для притчово-алегоричного напрямку. На осно-
ві вивчення художньої практики дослідник виділив нові дидактичні

літературні жанри: п'єсу-оповідь, п'єсу-антиутопію, історичну драму-алегорію.

Розгляд жанрової системи напряму дозволив визначити типологічно значущі шляхи жанроутворення в його межах.

ПРАКТИЧНА ЦІННІСТЬ. Матеріал дисертації може бути використаний при читанні вузівського курсу теорії літератури, для проведення спецкурсів і спецсемінірів.

АПРОБАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Різні аспекти дослідження доповідалися на обласних міжвузівських науково-практичних конференціях: "У гірляндю шани Лесі Українки"/Житомир, 1991/, "Микола Костомаров і проблеми суспільного та культурного розвитку української нації"/Рівне, 1992/, "Целостность художественного произведения и проблемы его анализа и интерпретации"/Донецьк, 1992/, "Міжнародній науково-практичній конференції "Християнські сюжети та образи в художній літературі"/Житомир, 1993/.

Результати дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на засіданнях кафедри світової літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я. Франка.

За темою дисертації написано 6 праць /1 монографія і 1 стаття - задепоновані, решта - тези/ та підготовано до друку 15 словникових статей.

СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ. Дослідження складається із вступу, двох розділів і висновків /обсяг - 158 сторінок машинопису/. До дисертації додаються примітки на 50 сторінках машинопису.

У ВСТУПІ обґрунтовується вибір теми, її актуальність, робиться огляд досліджень вітчизняних і зарубіжних літературознавців з цієї проблеми, визначені мета й завдання дисертаційного дослідження.

У ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ "ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ ПРИТЧОВО-АЛЕГОРИЧНО-

ГО НАПРЯМУ В ЕПІЧНІЙ ДРАМІ" йдеться про наявність у ряді епічних драм системи художніх принципів і прийомів, які визначають особливості, відмінні від загального /епічна драма/ шляхи художнього перетворення дійсності, створення художньої реальності як суб'єктивно трансформованої реальності: деформація реальності, асоціативне сприймання дійсності, активізація раціональної діяльності читача, зруйнування ілюзії достовірності, створення глибинного позачасового алегоричного підтексту та ін. Все це дає змогу визначити притчово-алегоричний напрям як стильовий за своєю суттю.

Передусім це виявляється у ставленні епічного драматурга до тропу, точніше - в його абсолютизації. Як відомо, в основі будь-якого тропу лежать певні процеси перетворення /уподібнення, перенесення ознаки тощо/. Однак у притчово-алегоричних драмах вони відбуваються на двох рівнях: на мікрорівні - власне тропів, тих чи інших груп слів, і на макрорівні - певних фактів буття, явищ, образів і жанрів. У будь-якому творі співіснують обидва ці рівні, проте жоден із них не абсолютизується. У притчово-алегоричному напрямі вони істотно розрізняються, особливо на макрорівні.

У притчово-алегоричному напрямі окремий троп /гіпербола, метонімія, символ тощо/ набуває стилетворчого характеру. Тобто троп, по-перше, перетворюється в самодостатнє начало і визначає собою функціонування й художньо-естетичне наповнення всіх складових принципів і прийомів цього напрямку. По-друге, в тій мірі, в якій троп /будь-який із відомих/ має завжди й обов'язково другий план, оскільки базується на асоціативності бачення світу митцем, в такій мірі у притчово-алегоричному напрямі він стає багатофункціональним, тобто "працює" на різних рівнях - від смислового до жанрового.

Отже, будь-який троп /алегорія, символ, гротеск, іронія, сарказм,

гіпербола, літота, метонімія та синекдоха/ використовується для абстрагування, "відльоту" фантазії митця від дійсності, для деформованого перетворення реальності й асоціативного сприймання тексту читачем.

Митець традиційно створює предметний образ, який у тій чи іншій мірі відображує реалію буття – але тільки певною мірою. Глибинний зміст, другий план, його символічність /чи метафоричність, чи гіперболічність тощо/ часто проявляється поза бажанням його творця і через більший чи менший відрізок часу. Але це вже відбувається на рівні інтерпретації художнього твору.

І якщо в традиційному життєподібному мистецтві асоціації виникають мимоволі, то у притчово-алегоричному напрямі вони заздалегідь програмуються автором і провокують асоціативність мислення реципієнта – людини, яка сприймає твір мистецтва.

У притчово-алегоричних драмах тропи можуть нерідко взаємозамінятися і взаємопереходити: алегорія – в символ /образ Президента в "Драконі" Є.Шварца, Варавва і Христос у "Варавві" М.де Гельдерода/, гіпербола – в гротеск /собачий хвіст у Звабника зі "Срібної павутини" О.Коломійця/, гіпербола – в гротеск, а він, в свою чергу, одержує саркастичне забарвлення /квітка на бородаві Кардинала в "Трьох товстунах" Ю.Олеші/, гіпербола – в гротеск, який набуває врешті-решт функції символу /ситуація з оносорожуванням у п'єсі "Носороги" Е.Йонеско/, метонімія забарвлюється в іронічні тони /назви станцій залізниці в п'єсі І.Кочерги "Марко в пеклі"/ і т.д.

Практично будь-який образ має множинний сенс. Під одним явним значенням, що лежить на поверхні, приховано кілька інших. Часом завуальовування образу відбувається з цензурних міркувань або ж для активізації уяви читача, співтворчості його з драматургом.

Завдяки цьому алегорія, наприклад, набуває ще кількох нових значень, наближаючись до символу. Так, образ Президента із поеми Є. Шварца "Дракон" може тлумачитися як алегорія певної форми правління, і в такій якості він набуває символічного сенсу. Все залежить від позиції інтерпретатора /читача, режисера, літературознавця/.

У певних суб'єктивних умовах /воля автора/ практично будь-який троп може стати "художньою властивістю тексту" /А.Бочаров/ і, як наслідок, набути жанротворчого характеру. Цей процес є сутнісним для притчово-алегоричного напрямку в епічній драмі. Так, поєднання в системне ціле притчі й алегорії здебільшого зумовлене тим, що притчі найбільше властива алегорія як основний прийом. У той же час, притча як традиційний літературний жанр, є генотворюючим для нових літературних жанрів. Іншими словами, притчово-алегоричний напрям, контамінуючи жанр і троп за принципом спорідненої єдності, створює передумови для виявлення їх потенційних можливостей, а отже, і для появи принципово нових жанрів. У дослідженні розглядаються ці можливості на прикладі алегорії, хоча жанротворююче начало властиве також і метафорі, гіперболі та іншим тропам.

При всьому багатстві алегорій у творах кожна з них має абсолютно індивідуальне, тільки їй притамане призначення. Це можуть бути алегорії місця, часу, події, якогось історичного діяча та ін. Вони стають своєрідними сегментами, частинами одного цілого - алегоричного фону, який виникає за умови цілісного сприймання твору. А в кожній національній літературі алегорія провокує появу алегорично-національних алюзій, що зумовлюється як національним, історичним, так і літературно-культурним досвідом. Алегоричний фон за своєю природою тяжіє до універсальності, оскільки перева-

жання соціальних мотивів, будь-які алегоричні узагальнення несуть у собі прикмети загальнолюдського, поза- чи надчасового, поза- чи надісторичного досвіду.

Саме така властивість алегоричних узагальнень сприяє виникненню жанрів, які не можуть бути асоційовані з тією чи іншою суто національною традицією. Як, наприклад, роман-алегорія /А. Франс "Острів пінгвінів"/, алегорична казка /казки М. Салтикова-Щедріна/, хроніка-алегорія /Б. Брехт "Кар'єра Артура УІ"/ тощо. У такій якості алегоричне узагальнення близьке до притчі й параболі /А. Камю "Чума", Ф. Кафка "Замок" і "Процес", А. Платонов "Котлован", М. Хвильовий "Санаторійна зона" і т. д./.

Для деформованого перетворення дійсності, зруйнування ілюзії достовірності, полегшення сприймання твору, створення алегоричного пітексту тощо автори притчово-алегоричних драм використовують різноманітні засоби. Один із найбільш продуктивних шляхів створення "ірреальних горизонтів" /Х. Ортега-і-Гасет/ у драмах притчово-алегоричного напрямку є взаємопереплетення і взаємозбагачення фольклорно-казкового, біблійно-апокрифічного та міфологічного пластів.

Поетика міфу поряд із біблійними образами й мотивами та поетикою казки збагачує зображення сучасного світі глибшою часовою перспективою з виходом у позачасове, розширює фонд культурних метафор і асоціацій, вводить у драматичний твір другий, а то й третій план, повністю руйнує механістичне спрощення дійсності й адресується, насамперед, розуму, а не почуттям людини. Поодинокі доля, яка знайшла собі паралель у тому чи іншому міфі, фольклорній чи біблійній легенді, набуває загального філософського сенсу: то є висновки, узагальнення, піднесені до рівня концепції. Дійсність очувається таким сюжетом, мотивом чи образом і водночас виводиться за

вузькі часові рамки, набуває узагальнюючого значення.

О. Коломієць у "Срібній павутині" звернувся до міфологічних і фольклорних уявлень та вірувань, живих у свідомості українського народу. Вони постають як жива світоглядна й психологічна реальність, як органічний складник народного життя і свідомості. Відтворюючи міфологічні та фольклорні образи, мотиви й сюжети, автор безпосередньо розкриває світ народного життя, вказуючи при цьому на його соціальну і психологічну складність. О. Коломієць, використовуючи низку алегоричних образів, в основі яких лежить метонімія, що є своєрідною міфологемою, — Покинута, Нежонатий, Звабник, Прив'язана, Гопак та інші — зображує цілу гаму характерів людей з їх поглядами, вадами, характерними для будь-якого народу, будь-якої культури, будь-якої держави.

Отже, якщо для соціально ангажованої літератури властивим є зміцнення зв'язків зображуваного із конкретно сущим /тобто: політичною, соціальною, ідеологічною боротьбою одних проти інших/, то для притчово-алегоричного напрямку в епічній драмі властивим є відхід в "інші світи" й "інші часи". Подібний "відліт фантазії" відбувається не через категоричне несприйняття сучасності з тих чи інших причин. Драматурги всю свою увагу зосереджують не лише на сучасності, але роблять це, як правило, завуальовано через притчу, казкові образи, біблеїзми, міфологеми, гіперболу, алюзію та ін.

Особливістю поезики притчово-алегоричного напрямку є не тільки використання тих чи інших традиційних міфологем, але й творення нових. "Образи-поняття", які нерідко стають символами, виступають такими засобами й формами вираження думки, яким драматурги віддають найбільшу перевагу, незалежно від ступеня її абстрагування. Такі міфологеми мають різноманітний характер і спрямованість, проте допомагають виявити сутність саме сучасних

глобальних проблем.

Деформуючи дійсність, драматурги, які сповідують притчово-алегоричне світобачення, покладаються насамперед на раціональну, розумову діяльність читача, а не на його емоції. А оскільки більшість читачів і глядачів з "усією пристрасстю захоплюється людською реальністю, що мерехтить у творі"¹⁸, то автори для зруйнування ілюзій достовірності в творі найчастіше використовують парадокс.

Як елемент поезитики притчово-алегоричних п'єс він має двоплановий характер: з одного боку – своєрідна позначка, яку закладає автор у текст драматичного твору для зруйнування шаблонно-трафаретного сприймання читачем /глядачем/ навколишнього світу, а з іншого – парадокс є одним із засобів, за допомогою якого драматург зображує у миттєвому вічне, у конкретному загальнолюдське.

Майже кожний твір мистецтва містить у собі завуальовані авторські думки, які часто не збігаються з його прямим змістом. Автор з різних причин приховує свій намір і мету, а тому вкладає справжній, глибинний зміст того, що відбувається в притчово-алегоричній п'єсі у підтекст. При створенні цих п'єс підтекстові приділяється особлива увага, оскільки він несе основне філософське, світоглядне, політичне та інше навантаження.

Всі ці теоретичні висновки базуються на аналізі творів світової драматургії ХХ ст. – "Шахта" Муїна Бсісу, "Султан є султан, або Що цей султан, що той" С. Ваннуса, "Чорна Пантера і Білий Медведь" В. Винниченка, "Варавва" М. де Гельдерода, "Візит старої дами" і "Фізика" Ф. Дюрренматта, "Святий вечір" Ю. Едіса, "Голомоза співачка" і "Носороги" Е. Йонеско, "Великий Будда, допоможи Ті!" О. Ка-

¹⁸ Ортега-и-Гасет Х. Дегуманизация искусства // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и политики Запада о месте культуры в современном обществе. – М.: Политиздат, 1991. – С. 233.

занцева, "Пліт" Дж.П.Кларка, "Фортеця" Кобо Абе, "Срібна павутина" О.Коломійця, "Марко в пеклі" І.Кочерги, "Три товстуни" Ю.Олеші, "Ібрахім Безумний" А.Турана Офлазоглу, "Розжалування Хай Жуя" У Ханя, "Дракон" Є.Шварца.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ "ЖАНРОВА РІЗНОМАНІТНІСТЬ ПРИТЧОВО-АЛЕГОРИЧНОГО НАПРЯМУ В ЕПІЧНІЙ ДРАМІ" йдеться про те, що загальні для епічної драматургії жанроутворюючі процеси і тенденції набувають у притчово-алегоричному напрямі також активного вираження. І передусім це процес взаємопроникнення різних родових доміант, міжжанрова дифузія, взаємодія літературних і долітературних /фольклорних/ жанрів. Але головним, визначальним для становлення нових жанрів у межах притчово-алегоричного напрямку є використання епічного, оповідного компоненту як складової частини драматичного твору. Це дає можливість виявити нові якості в традиційно відомому жанрі. Але в будь-якому випадку жанрова форма наповнюється новим змістом і, як наслідок, виникає нетрадиційне жанрове утворення: п'єса-оповідь, п'єса-казка, п'єса-антиутопія.

І хоча розмежування жанрів "завжди історичне, тобто справедливе тільки для певного історичного моменту"¹⁹, будь-який із новоутворених жанрів містить у собі своєрідний генотип, ті чи інші формальні ознаки, які й відрізняють ознаки одного новоутвореного жанру від іншого.

В дисертаційному дослідженні аналізується природа і своєрідність поетики таких жанрів притчово-алегоричного напрямку як п'єса-казка, п'єса-оповідь, п'єса-антиутопія, драма-притча, драма-парабола, історична драма-алегорія.

19. Томашевский Б.В. Теория литературы /Поэтика/. - Л.: Госуд. изд-во, 1925. - С. 165.

Ці жанри мають спільні елементи, властиві епічній драмі в цілому і притчово-алегоричному напрямку зокрема. Це — наявність нового типу катарсиса, спрямованого на потрясіння інтелектуально-го світу людини; очужуюче начало; відображення історично важливої події-типу, в якій людина виступає носієм певної тенденції свого часу; використання параболічного сюжету, побудованого на підтекстових паралелях і аналогіях; створення образів-алегорій, які лише натякають на певні соціальні сили, але не подають їх у визначених формах; конфлікт полягає у зіткненні не особистостей, а ідей, актуальних для ХХ ст.; у творі стверджується певна суспільно-важлива ідея; драма орієнтована не на почуття читача, а на його інтелект і розрахована на творчу співпрацю автора й читача тощо. Однією з основних жанроутворюючих ознак драматичних творів притчово-алегоричного напрямку в епічній драмі є тяжіння до універсального. Воно створюється на кількох рівнях: на рівні змісту, завдяки авторському пафосу, часовій та просторовій невизначеності, а також на рівні проблематики, філософського підтексту і т.д.

Такі риси спільні для всіх творів у цьому напрямі й зумовлені намаганням епічних драматургів примусити читача думати, знаходити аналогії, розшифровувати символи й аналогії, співчувати певній універсальній ідеї, а отже — впливати на інтелект читача і духовність, виховувати його.

Разом з тим, кожен із жанрів має свої власні прикмети й особливості, що відрізняють його від інших. Так, специфічним жанром, у якому найяскравіше проявляється міжродова дифузія, є п'єса-оповідь. Загальноприйнято вважати, що оповідь /рос. — сказ/ є жанром, який належить лише до епічного роду літератури. Для певного історичного і хронологічно обмеженого періоду в розвитку літера-

тури ця точка зору справедлива. Проте в умовах домінування неосинкретизму в літературі ХХ ст. елементи оповіді можуть проявлятися і в інших родах, зокрема в драмі²⁰.

У дослідженні розглядаються основні генотипно характерні прикмети п'єси-оповіді: наявність оповідача, неідентичного авторові, та його розповідь про ту чи іншу подію; текст будується як "діалогізований монолог"²¹ розповідача; структурно важлива функція ефекту очуження; корекція індивідуальної думки щодо суспільної; дія відбувається завжди в минулому й в основі своїй умовна тощо.

Вивчення п'єси-оповіді проводилося на матеріалі таких драматичних творів: "Життя людини" Л. Андрєєва, обробки М. Булгакова "Мертві душі" та "Війна і мир", "Блоха" Є. Замятіна, "Патетична соната" М. Куліша, "Про Федота-стрільця, завязатого молодця" Л. Філатова.

Одним із специфічних жанрів притчово-алегоричного напрямку в епічній драмі є п'єса-казка. Вона як жанр докорінно відрізняється від дуже близької до неї традиційної чи театральної казки. І, найголовніше, тим, що авторові традиційної казки властиве міфологічне мислення, яке зумовлює природність і логічність казкової дії, перетворень і створює, за влучним визначенням Карло Гоцці, враження "жорстокої фантастичної серйозності неможливих пригод"²². А в п'єсі-казці різні казкові метаморфози виглядають як іноскання, натяк на реальну, але зовсім не казкову дійсність. Крім того, у казці і в п'єсі-казці різні об'єкти зображення. В казці в

20. Виноградов В.В. О языке художественной прозы. - М.: Наука, 1980. - С.331.

21. Там же.

22. Гоцци К. Король-олень // Гольдони К. Комедии. Гоцци К. Сказки для театра. Альфьери В. Трагедии. - М.: Худ.л-ра, 1971. - С.356 /ЕВЛ/.

центрі зображення - людина, а в п'єсі-казці - суспільство, співтовариство людей. У них різний рівень зображуваного: творців казки цікавлять радощі й біди окремої людини, її недоліки й чесноти, у фокусі ж п'єси-казки - соціальні, політичні та ін. проблеми.

Дослідження жанру п'єси-казки виконувалося на матеріалі таких драматичних творів - "Три товстуні" Ю.Олеші, "Дракон", "Звичайне чудо" та "Тінь" Є.Шварца.

Ще одним жанром у жанровій системі притчово-алегоричного напрямку, в якому поєднуються елементи драми та епосу, є п'єса-антиутопія. Поширення цього жанру пояснюється тим, що письменники, які тяжіють до притчовості, граничного загострення думки, проблеми, звичайно "збільшують людські пристрасті, добрі й погані якості людей. Ця література обов'язково має футурологічне забарвлення: то є література-попередження, література-сигнал"²³.

Суттю п'єс-антиутопій є намагання драматургів застерегти своїх читачів сьогодні від необачних кроків, які завтра можуть привести до згубних наслідків. Ці твори пройняті пафосом застереження, а основною жанровою ознакою п'єси-антиутопії є негативна соціальна побудова. Зображуючи картини небажаного майбутнього людства і Землі, автор підштовхує читача до певних дій.

Вивчення п'єси-антиутопії проводилося на матеріалі творів Е.Йонеско "Носороги", О.Казанцева "Великий Будда, допоможи їм!", А.Макайонка "Дихайте економно", А.Штейна "Потоп - 82", С.Ваннуса "Султан є султан".

У дисертації аналізуються також драма-парабола і драма-притча. Ці жанри характерні не лише для притчово-алегоричного напрямку.

23. Адамович А. Торжество человека // Вопросы литературы. - 1973. - №5. - С. 116.

му, але й епічній драмі в цілому.

Драма-парабола, як свідчить дослідження, є своєрідним розвитком драми-притчі. Але ці жанри дуже близькі і мають свою специфіку. Так, використання притчовості в драмі-параболі служить для збільшення питомої ваги аналітичного, дидактичного начала, а алегоричність - для нестереотипного, максимально точного, місткого і яскравого розкриття змісту й сенсу об'єктивних історичних істин. У драмі-притчі ці ж основні елементи служать іншій меті. Притчовість використовується, так би мовити, в традиційному плані - для створення позачасового, позасоціального, узагальнюючого плану того, що відбувається, а алегоричність - для змалювання у певному конкретно-історичному образі, явищі, характері універсального.

Отже, для драми-параболи основним змістом є відтворення певної соціально-історичної реальності, вияв в образній, часто художньо незвичайній формі закономірностей її виникнення, соціальних й класових витоків. Крім того, в творах зазначеного жанру драматурги вказують на необхідність чи можливість змінювати тексти парабол, насичувати їх реаліями сьогодення заради надавання творам сучасного, актуального звучання. Для драми-притчі звертання до сучасності не є необхідним, бо сучасність - це один із засобів створення універсальності, але часто виступає і як фон, антураж того, що відбувається в драматичному творі.

Спостереження над жанром драми-притчі проводилося на матеріалі "Голомозої співачки" Е.Йонеско, "Срібної павутини" О.Коломійця, "Чорної Пантери і Білого Медведя" В.Винниченка, "Плоту" Дж.П. Кларка, "Фортеці" Кобо Абе, а драми-параболи - на таких драматичних творах - "Марко в пеклі" І.Кочерги, "Святий вечір" Ю.Едіса.

У жанровій системі притчово-алегоричного напрямку епічної драми важливе місце посідає історична драма-алегорія.

Жанр історичної драми здавна існував у літературі й був пов'язаний з намаганням драматургів не стільки передати правду історії, скільки, спираючись на історичний сюжет, у тій чи іншій мірі обробляючи його, відбити у своїх творах насамперед власні погляди, власне розуміння історії. Тобто в історичній драмі завжди існував елемент асоціативного бачення життя, який і давав змогу переносити дію з минулого у сучасне. Асоціативне бачення минулої історії в історичній драмі-алегорії формально виражається через алегорію як домінантне начало цього жанру.

Історична драма-алегорія має у своїй основі автентичний історичний сюжет. Сюжети цих творів, як правило, традиційні. І в зв'язку з цим історична драма-алегорія завжди насичена алюзіями, натяками на сучасні автору політичні, соціальні реалії.

Теоретичні принципи жанру досліджені на прикладі п'єс "Розжалування Хай Жуя" У Ханя та "Ібрахім Безумний" А.Турана Облазоголу.

У ВИСНОВКАХ підбиті підсумки дисертаційного дослідження. Відзначено, що проблеми притчово-алегоричного напрямку властиві не лише драматичному мистецтву, а й літературі в цілому. Є всі підстави вважати, що існує література, яка використовує притчу й алегорію як принципово значні для суб'єктивного перетворення світу митцем. Таку літературу можна умовно назвати притчово-алегоричною.

Вона має багату історію і традиції, оскільки своїм корінням сягає сивої давнини, започаткувалася ще в долітературні часи: у міфах, казках, легендах і байках, біблійних притчах і апокрифах. Але свій розквіт дістала саме в красному письменстві. До такої літератури належать: "Корабель дурнів" С.Бранта і шкільна драма, "Похвала глупоті" Бразма Роттердамського і "Гаргантюа і Пантагрю-

ель" Ф. Рабле, "Мандри Гулівера" Дж. Свіфта і байки Г.Е. Лессінга, твори Г. Сковороди, казки та "Історія одного міста" М. Салтикова-Щедріна, "Ми" 6. Замятіна та "Козацькому роду нема переводу" О. Ільченка, "Аристократ із Вапнярки" та "Претенденти на папаху" О. Чорногуза і т.д.

Але незаперечне й очевидне існування притчово-алегоричної літератури потребує подальшого вивчення, теоретичного осмислення і розробки. Це завдання вже іншого дослідження.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені в таких працях автора:

1. Особливості поезити притчово-алегоричного напрямку в епічній драмі.- Житомир, 1995.- 81 с.- Деп. в ДНТБ України 11.05. 1995, №1110-Ук95.
2. Притчево-алегорическое направление в драматургии. Вопросы теории.- Житомир, 1993.- 26 с.- Деп. в ГНТБ Украины 22.04. 1993, №840-Ук93.
3. До питання про міфотворчість у драмах М. Костомарова // "Микола Костомаров і проблеми суспільного та культурного розвитку української нації". Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Миколи Івановича Костомарова /Рівне, 14-15 травня 1992 року/.- Рівне: РДПІ, РДІК, 1992.- С. 25 - 26.
4. Библийское и современное в драме Ю. Эддиса "Сочельник" // Целостность художественного произведения и проблемы его анализа и интерпретации. Тезисы конференции 13-16 октября 1992 года.- Донецк: Изд-во ДонГУ, 1992.- С. 64 - 66.
5. Типологія алюзії в творах Лесі Українки і 6. Шварца // У гірлянді шани Лесі Українки. Тези міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження Лесі

Українки.- Житомир: Львонок, 1993.- С.48 - 50.

6. Библейские мотивы в пьесе В.Маяковского "Мистерия-буфф" // Християнські сюжети та образи в художній літературі. Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції / 12 - 14 квітня 1993 року/. - Житомир: Львонок, 1993.- С.19 - 20.

Eliznyuk A.S. Parable-allegoric trend in epic drama. Poetics. Genres.

Dissertation maintaing a candidate of philology degree on the speciality IO.OI.O6. - Theory of literature, Shevchenko Institutes of Literature, Kiev, 1995.

The material, not investigated earlier, is maintained, which deals with the typology of trends in epic drama. The fact of existence of parable-allegoric trend within the genre of epic drama is established. The poetics of the given trend is studied in detail, its specific features are defined. It is found out that these features promote the creation of allegoric implication and the parable, universal basis. The literary processes, which underlie the creation of various genre system of the given trend are investigated. A number of new, but clearly shaped genre formations are first stated and interpreted. It is indicated that parable-allegoric trend in epic drama is a part of parable-allegoric literature.

Близнюк А.С. Притчево-аллегорическое направление в эпической драме. Поэтика. Жанры.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности IO.OI.O6. - теория литературы, Институт литературы им.Т.Г.Шевченко, Киев, 1995.

Защищается ранее неисследованный материал, касающийся типологии направлений в эпической драме. Установлено, что в рамках эпической драмы существует притчево-аллегорическое направление. Подробно исследована поэтика данного направления и определена ее специфика, которая способствует созданию аллегорического подтекста и притчевого универсального начала. Изучены литературные процессы, которые лежат в основе создания разнообразной жанровой системы данного направления, впервые указан и теоретически осмыслен ряд состоявшихся уже новых жанровых образований. Указывается, что притчево-аллегорическое направление в эпической драме является частью притчево-аллегорической литературы.

Ключові слова:

епічна драма, притчево-алегоричний напрям, поетика, жанр, тропи.

824.88 аА

Друк ВКФ "Поліграфіка"
262000, м. Житомир,
вул. Кафедральна, 5а, к. 108
тел/факс: (0412) 22-38-69

Віддруковано на різнографі

зам. 134, тираж 100 прим.

1110 2110

